

Glosa częściowo krytyczna do orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia 10 sierpnia 2017 r. o sygn. II CSK 844/16

Jan Kluza

10 sierpnia 2017 r. Sąd Najwyższy w sprawie ze skargi kasacyjnej⁵¹ wydał kontrowersyjne rozstrzygnięcie, w którym stwierdził, że orzeczony w sprawie karnej obowiązek naprawienia szkody na podstawie art. 46 § 1 k.k. wchodzi w skład spadku na zasadach ogólnych płynących z art. 922 § 1 k.c. i nie stanowi praw i obowiązków ściśle związanych z osobą zmarłego, które w myśl § 2 tego artykułu do spadku nie wchodzi, lecz które wraz ze śmiercią obowiązanego wygasają. Powyższe zagadnienie wymaga bliższej analizy charakteru orzeczonego środka, ze szczególnym uwzględnieniem dokonanych w ostatnich latach nowelizacji kodeksu karnego i kodeksu postępowania karnego⁵², które sprawiły, że orzekany na podstawie art. 46 § 1 k.k. obowiązek przestał być środkiem karnym, a stał się środkiem kompensacyjnym.

Powyższe orzeczenie zapadło w stanie faktycznym, w którym skazana - była urzędniczka jednego z sądów za malwersacje na szkodę Skarbu Państwa - nie wypełniła orzeczonej obok kary pozbawienia wolności nawiązki na rzecz Skarbu Państwa tytułem naprawienia szkody w wysokości 270 tysięcy złotych. Kobieta zmarła, a w przewidzianym w art. 1015 § 1 k.c. terminie do odrzucenia spadku nie zdążyła tego uczynić małoletnia D.M., która w dalszej kolejności na podstawie art. 840 k.p.c. domagała się pozbawienia tytułu wykonawczego klauzuli wykonalności, opierając żądanie na § 1 pkt. 2 tego artykułu, który stanowi, że można żądać pozbawienia tytułu klauzuli wykonalności, jeśli po powstaniu tytułu egzekucyjnego nastąpiło zdarzenie, wskutek którego zobowiązanie wygasło albo, gdy nie może być egzekwowane. Zdaniem strony powodowej takim zdarzeniem była właśnie śmierć skazanej kobiety i charakter orzeczonego środka, który wygasł wraz z jej śmiercią. Orzekający w I instancji Sąd Okręgowy w Szczecinie podzielił tą argumentację i uchylił klauzulę wykonalności⁵³, jednak w wyniku apelacji strony przeciwnej Sąd Apelacyjny uchylił wyrok Sądu I instancji i oddalił powództwo⁵⁴. Od tego orzeczenia wywiedziono skargę kasacyjną do Sądu Najwyższego. SN oddalając skargę kasacyjną, stwierdził, że „Umieszczenie przepisu w ustawie karnej nie oznacza, że dane rozwiązanie, w tym wypadku obowiązek naprawienia szkody, nie ma cywilnego charakteru. Ma on głównie kompensacyjny charakter i zależy przede wszystkim od wysokości szkody. Nie jest przy tym zbytnio dolegliwy dla

⁵¹ LEX nr 2360531.

⁵² Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2015 r. poz. 396), dalej jako: nowelizacja lutowa.

⁵³ Wyrok Sądu Okręgowego w Szczecinie z dnia 22 grudnia 2015 roku, I C 1002/15.

⁵⁴ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 29 czerwca 2016 r., I ACa 139/16, LEX nr 2137071.

powódki, gdyż po pierwsze jest jednym z czterech dłużników, a poza tym spadek odziedziczyła z dobrodziejstwem inwentarza”.

Ocena prawidłowości rozstrzygnięcia o charakterze obowiązującego *de lege lata* obowiązku naprawienia szkody płynącego z kodeksu karnego oraz jego relacji do przepisów prawa spadkowego

W myśl art. 922 § 2 k.c. ze spadku wyłączone zostały prawa i obowiązki powiązane ściśle z osobą sprawcy. Generalnie charakter taki mają te prawa i obowiązki, których realizacja związana jest przymiotami danej osoby lub gdy związane są z zaspokojeniem potrzeb indywidualnych interesów uprawnionego lub gdy są związane z sytuacją konkretnej osoby⁵⁵. Charakter taki bezspornie mają grzywny i kary pieniężne⁵⁶, jako zobowiązania wynikające nie z cywilnoprawnych, a stosunków karnoprawnych⁵⁷. Niewątpliwie taki właśnie charakter miał obowiązek naprawienia szkody lub orzekana w jego miejsce nawiązka na gruncie przepisów kodeksu karnego sprzed nowelizacji lutowej. Zgodnie bowiem z art. 39 pkt. 5 i 6 k.k. stanowiły one środki karne, które stanowiły reakcję karnoprawną na popełniany czyn zabroniony⁵⁸. Funkcja środków karnych jest zaostrzenie i zracjonalizowanie dolegliwości karnej, zabezpieczanie społeczeństwa przed możliwymi dalszymi działaniami oraz zrekompensowanie dokonanych szkód⁵⁹. Wspomniana jednak nowelizacja zmieniła systematykę kodeksu karnego wykreślając z katalogu środków karnych oba środki, wpisując je tym samym w nowy rozdział Va zatytułowany „Przepadek i środki kompensacyjne”. Obowiązujące obecnie od 1 lipca 2015 r. brzmienie art. 46 § 1 k.k., stanowi, że: W razie skazania sąd może orzec, a na wniosek pokrzywdzonego lub innej osoby uprawnionej orzeka, **stosując przepisy prawa cywilnego**, obowiązek naprawienia, w całości albo w części, wyrządzonej przestępstwem szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę; przepisów prawa cywilnego o możliwości zasądzenia renty nie stosuje się. Zasadnicza zmiana kierunku i charakteru obowiązku naprawienia szkody przejawia się więc nie tylko w zmianie systematyki kodeksu, ale również w bezpośrednim odesłaniu w treści przepisu do stosowania przepisów prawa cywilnego przy orzekaniu przez sąd karny o stosowaniu tego środka. Powoduje to, że środek ten ma charakter cywilny⁶⁰, tym bardziej, że w zakresie orzecznym przez sąd karny wyłączona on możliwość orzeczenia takiego obowiązku w postępowaniu cywilnym (art. 46 § 3 k.k. *a contrario*). Ze zmianą kodeksu karnego w omawianym zakresie koresponduje także zmiana kodeksu postępowania karnego, w którym uchylony został rozdział 7 regulujący tzw. powództwo adhezyjne. Na podstawie

⁵⁵ J. Kremis [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.) *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 1658.

⁵⁶ Tamże, s. 1668.

⁵⁷ E. Skowrońska –Bocian *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, Warszawa 2008, s. 13.

⁵⁸ W. Wróbel, A. Zoll *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2013, s. 33.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ W. Cieślak, A. Marek, T. Oczkowski, J. Raglewski [w:] M. Malezzini (red.) *Kary i inne środki reakcji prawnokarnej. System Prawa Karnego Tom VI*, Warszawa 2016, s. 865.

uchylonego art. 62 k.p.k. pokrzywdzony mógł aż do rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej wytoczyć przeciw oskarżonemu **powództwo cywilne** w celu dochodzenia w postępowaniu karnym roszczeń majątkowych wynikających bezpośrednio z popełnienia przestępstwa. Oznacza to, że dochodzenie obowiązku naprawienia szkody na podstawie art. 46 § 1 k.k. w związku z art. 49a k.p.k. stało się jedyną drogą do dochodzenia w toku procesu karnego roszczeń cywilnoprawnych związanych z przestępstwem⁶¹. Nie można bowiem zapominać, że między szkodą w rozumieniu cywilnoprawnym a szkodą na gruncie prawa karnego zachodzi stosunek krzyżowania, albowiem każda szkoda popełniona w wyniku czynu zabronionego będzie równocześnie szkodą w rozumieniu art. 415 k.c. Na cywilny charakter obowiązku naprawienia szkody wskazuje także wprost ustawodawca w uzasadnieniu noweli lutowej pisząc, że „Mimo, że środek z art. 46 § 1 k.k. nie ma charakteru karnego, projektodawca przewiduje wciąż możliwość orzeczenia odszkodowania zarówno w pełnej wysokości, jak również tylko w zakresie częściowo pokrywającego szkodę⁶²”. Stosowanie za sobą przepisów prawa cywilnego przy określaniu obowiązku naprawienia szkody oznacza zatem stosowanie nie tylko przepisów o przesłankach i granicach szkody, jej miarkowaniu czy sposobie jej naprawienia (art. 361-363 k.c.), ale również przepisy o przedawnieniu (art. 117-125 k.c. oraz szczególne dotyczące deliktów 442¹ k.c.), co dotychczas było wyłączone na podstawie art. 46 § 1 *in fine* k.c. Stosowaniu na zasadach ogólnych podlegają zatem także przepisy spadkowe, a orzeczone na w postępowaniu karnym obowiązki naprawienia szkody lub nawiązka w jego miejsce, stanowi roszczenie majątkowe wchodzące w skład spadku na zasadach ogólnych. Stosowaniu nie podlegają jedynie przepisy o możliwości zasądzenia renty.

Powyższe rozważania znajdują zastosowanie do stanu prawnego począwszy do 1 lipca 2015 r., od kiedy obowiązek naprawienia szkody lub orzekana zamiast niego nawiązka mają charakter środków kompensacyjnych. Sednem jednak niniejszej sprawy, nad którym Sąd Najwyższy się nie pochylił, jest aspekt intertemporalny. Leżące u podstaw w przedmiotowej sprawie bowiem orzeczenie sądu karnego, skazujące spadkodawczynię i zobowiązujące ją do naprawienia szkody, zapadło 14 kwietnia 2003 r.⁶³. Obowiązek naprawienia szkody zapadł na podstawie obowiązującego ówczesnie art. 46 § 1 k.k. w brzmieniu, jakie przepis ten miał pierwotnie od czasu uchwalenia w 1997 r. kodeksu karnego. Jego treść była następująca: „W razie skazania za przestępstwo spowodowania śmierci, ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia, przestępstwo przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji lub przestępstwo przeciwko środowisku, mieniu lub obrotowi gospodarczemu, sąd, na wniosek pokrzywdzonego lub innej osoby uprawnionej, orzeka obowiązek naprawienia wyrządzonej szkody w całości albo w

⁶¹ M. Iwański, M. Jakubowski, M. Szewczyk [w:] W. Wróbel, A. Zoll *Kodeks karny. Część ogólna. Tom I. Część I. Komentarz do art. 1-52*, Warszawa 2016, komentarz do art. 46, teza nr 3, dostęp LEX.

⁶² Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny i niektórych innych ustaw, Druk 2339, Sejm VII Kadencji, s. 28.

<http://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/39FD209B7AC6C45AC1257CDE0042D631/%24File/2393%20cz%201.pdf>

⁶³ Z uzasadnienia wyroku SA w Szczecinie.

części; przepisów prawa cywilnego o przedawnieniu roszczenia oraz możliwości zasądzenia renty nie stosuje się”. Z kolei ówczesna treść art. 39 k.k. kwalifikowała obowiązek naprawienia szkody, jako środek karny. Taki stan rzeczy powoduje, że wskazywane powyżej racje za uznaniem obecnego charakteru art. 46 § 1 k.k. za cywilny tracą na znaczeniu, tym bardziej, że obowiązywała wówczas w procedurze karnej możliwość dochodzenia roszczeń cywilnych w trybie powództwa adhezyjnego, co do którego nie ma wątpliwości, że miało cywilny charakter i takie też skutki wywoływało. Co więcej, właśnie z powodu tej dualnej możliwości dochodzenia naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem, podkreśla to *stricte* karny, a więc osobisty i indywidualny charakter tego rodzaju środka karnego⁶⁴. Na gruncie ówczesnych przepisów, rozstrzygające było to, że ten rodzaj środka karnego był elementem kary, co oznaczało, że musiały się do niego odnosić podstawowe zasady prawa karnego takie jak indywidualizacja kary i indywidualizacji odpowiedzialności karnej. Wykluczone z tego względu było rozszerzenie odpowiedzialności karnej na inne osoby aniżeli skazany, szczególnie na jego spadkobierców. Wiele miejsca w doktrynie i orzecznictwem poświęcono kwestii solidarnego zobowiązania współsprawców do naprawienia szkody⁶⁵, co na zasadzie *exceptiones non sunt extendae* przemawia za tym, że rozciągnięcie tej odpowiedzialności na spadkobierców skazanego nie znajduje uzasadnienia.

Jak więc wynika z przedstawionej powyżej argumentacji, stanowisko Sądu Najwyższego zasługuje na aprobatę jedynie w części odnoszącej się do obecnego stanu prawnego, czyli spraw karnych zakończonych po dniu 1 lipca 2015 r. Przed wskazaną datą nie jest możliwe jednak, co uczynił SN w ślad za Sądem Apelacyjnym, postawienie znaku równości między obowiązkiem naprawienia szkody orzekanym jako środek kompensacyjny, a tym orzekanym jako środek karny. Przemawia za tym *ratio legis* dokonanej w 2015 r. nowelizacji kodeksu karnego i kodeksu postępowania karnego, jak również jednoznacznie wskazuje na to brzmienie dotychczasowych przepisów. Dlatego też orzekany do 1 lipca 2015 r. obowiązek naprawienia wyrządzonej szkody jako element kary w stosunku do sprawcy czynu zabronionego nie może podlegać dziedziczeniu i jako taki na podstawie art. 922 § 2 k.c. nie wchodzi w skład spadku. Przeciwnicy takiego rozwiązania mogą kontestować jego słuszność poprzez wykazanie, że źródłem orzeczenia obowiązku naprawienia szkody w wyroku karnym nie stanowią przepisy kodeksu karnego, a właściwe przepisy kodeksu cywilnego o czynach niedozwolonych (art. 415 – 449 k.c.), ponieważ nawet gdyby nie doszło do orzeczenia obowiązku naprawienia szkody na gruncie kodeksu karnego, obowiązek ten obiektywnie istniałby na gruncie prawa cywilnego i to niezależnie od tego czy czyn stanowiłby przestępstwo czy nie. Nie jest to jednak, w perspektywie poprzedniego stanu prawnego, stanowisko słuszne. Z całą pewnością tak prowadzona wykładnia nie jest korzystna dla

⁶⁴ M. Łukasiewicz, A. Ostapa, *Obowiązek naprawienia szkody – wybrane zagadnienia*, „Prokuratura i Prawo” 2001, nr 9, s. 67.

⁶⁵ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 13 grudnia 2000 r., I KZP 40/00; zob. też.: M. Szewczyk [w:] A. Zoll (red.) *Kodeks karny. Część ogólna. Tom I. Komentarz do art. 1-116 k.k.*, Warszawa 2007, s. 644.

pokrzywdzonego, jednak jej negatywne skutki zostały zniwelowane nowelizacją kodeksu karnego z 2015 r. W powyższej sprawie dochodzi do konfliktu między poglądami zwolenników prymatu prawa cywilnego w zakresie obowiązku odszkodowawczego a zwolennikami prawa karnego. Nie bez znaczenia pozostaje fakt, że głosowane orzeczenie Sądu Najwyższego zapadło w wyniku rozpoznania przez Izbę Cywilną SN cywilnej skargi kasacyjnej. Przypuszczać można, że gdyby analogiczne zagadnienie rozpatrywałyby Izba Karna SN, rozstrzygnięcie byłoby zupełnie inne. Czystość konstrukcji środków karnych przemawia za tym, aby niezależnie od rodzaju środka karnego, ich charakter pozostawał ściśle związany z osobą skazanego. Dokonana w 2015 r. nowelizacja kodeksu karnego, która wyodrębniła środki kompensacyjne, nie może pozostać bez znaczenia, a jej stosowanie nie może rozciągać się na stany faktyczne sprzed jej wejścia w życie. Ścisła wykładnia przepisów prawa karnego oraz podstawowe zasady odpowiedzialności karnej przemawiają za niesłusznością wyrażonego przez Sąd Najwyższy stanowiska.

O autorze

Jan Kluza jest magistrem prawa, absolwentem Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie i doktorantem w Katedrze Postępowania Karnego UJ. Laureat Stypendium Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w 2016 r. Zainteresowania naukowe: prawo karne, procedura karna, prawo międzynarodowe publiczne.

Streszczenie

Glosa dotyczy jednego z najnowszych orzeczeń Sądu Najwyższego, które porusza bardzo ważną i aktualną kwestię odpowiedzialności spadkobierców za orzeczone względem spadkodawcy zobowiązania w postępowaniu karnym. SN stwierdził, że cywilny charakter orzeczonego obowiązku naprawienia szkody powoduje, że zobowiązanie to na zasadach ogólnych wchodzi w skład spadku. Pogląd ten zasługuje na aprobatę jedynie w pewnej części, odnoszącej się mianowicie do stanu prawnej obowiązującego od 1 lipca 2015 r. Wcześniejsze bowiem regulacje w ocenie autora wykluczają możliwość przejęcia odpowiedzialności przez spadkobierców za orzeczone wobec skazanego środki karne.

Summary

Glos refers to one of the recent Supreme Court judgements, which addresses a very important and up-to-date issue of the heirship's responsibility for Obligations imposed in criminal proceedings. The Supreme Court stated that the civil nature of the obligation to pay damages causes the liability to be included in the inheritance on a general basis. This view deserves approval only in part, referring to the legal status in force since 1 July 2015. Earlier regulations in the author's assessment exclude the possibility of assuming responsibility by the heirs for the sentence imposed on the convicted criminal.